

Från matematikmaskin till IT

Forskningssekreterare: Kajsa Klein

Fokusgrupp: Användarorganisationer och användarinflytande

Slutrapport

2008-06-30

Slutrapport: Integritetsdebatten

Inledning

Mitt arbete som forskningssekreterare inom dokumentationsprojektet ”Från matematikmaskin till IT” med ansvar för debatten om den personliga integriteten inleddes sommaren 2007 och avslutades i och med författandet av denna slutrapport i juni 2008. Tre intervjuer samt ett vittnesseminarium genomfördes och redigerades under denna tid. I det följande ska jag beskriva kunskapsinhämtnings- och dokumentationsprocessen samt ge några uppslag för fortsatt forskning och dokumentation.

Inledningsvis, några övergripande kommentarer angående delprojektets ramar och inriktning. I vissa avseenden skiljde det sig nämligen från de flesta övriga av projektets fokusområden – formellt (eftersom det ingick i gruppen Användarorganisationer och användarinflytande som var finansierad av Vinnova), tematiskt (fokus på offentlighet och politik) och tidsperiodmässigt (1986 snarare än 1980 som slutpunkt). Integritetsdebatten, så som den avgränsats och tolkats här, handlade om svenska reaktioner på de ökade möjligheter till kontroll av individer som datoriseringen medförde från slutet av 1960-talet. Debatten var en viktig förutsättning för och del av en process genom vilken integritetsskyddet successivt politiserades, reglerades och institutionaliserades.

Sammanlagt var två månader avsatta för att genomföra dokumentationen. Det fanns flera skäl till att arbetet i praktiken kom att dra ut på tiden (bland annat sjukdom, att arbetsvillkoren under ett halvårs tid var oklara samt att transkriberingen från Rappa Tag kom att dröja längre än beräknat). En fördel med denna fördröjning var dock möjligheten att använda lärdomar från övriga forskningssekreterare samt de mallar för exempelvis redigering av intervjuer som färdigställdes under våren 2008. Överhuvudtaget var medverkan i forskningssekretariatets möten en viktig förutsättning för genomförandet av arbetet.

Inventering och urval

Det första steget var att göra en kunskapsöversikt, detta i syfte att identifiera passande informanter, men även att få en bild av forskningsläget. Inventeringen genomfördes i samarbete med deltagare i fokusgruppen Användarorganisationer och användarinflytande, främst projektledaren Birgitta Frejhagen men också historikern Lars Ilshammar (som i sitt avhandlingsarbete studerat området). Kunskapsöversikten, som var ett slags hjälpmetod, byggde på arkivstudier, litteraturstudier, Google-sökningar, samt samtal med olika experter. Tekniska museets Anne Marcusson bistod med att göra en litteraturförteckning samt indexera tidskriftsartiklar.

En första utmaning var att avgränsa debatten tidsmässigt och det beslöts att fokus skulle riktas på två perioder: 1969–1970 samt 1983–1986. Med tiden kom tyngdpunkten av avgränsningsskäl att ligga på den senare perioden. Den första perioden (1969–1970) var till viss del redan dokumenterad bland annat i och med Ilshammars avhandling från 2002.

Påpekas bör att det med ”integritetsdebatt” i det här sammanhanget menas såväl medierad offentlig debatt som samtal förda i juridiska, politiska, akademiska och mer informella sammanhang (till exempel i föreningslivet). På ett relativt tidigt stadium beslöts det dock att fokus borde ligga dels på en myndighet, Datainspektionen, och dels på en specifik mediedebatt, den om det sociologiska longitudinella forskningsprojektet Metropolit. En särskilt intressant aspekt blev Datainspektionens förhållningssätt till Metropolitprojektet.

Kunskapsöversikten var ett internt arbetsmaterial. En första version färdigställdes i början av november 2007 (Klein 2007). Här finns detaljer kring bland annat litteraturstudier och arkivbesök. Vad som saknas i denna text är utöver lärdomar från genomförda intervjuer och vittnesseminarium uppgifter om besök i maj 2008 i det då nyöppnade Metropolitarkivet vid SOFI, Stockholms universitet.

Genomförda intervjuer

Sammanlagt genomfördes och redigerades tre intervjuer med Jacob Palme (071127), Thomas Osvald (071128) och Eva Runefelt (071203). Miljön var i samtliga fall informanternas respektive hem i Stockholm, detta för att skapa en för informanterna så bekväm intervjusituation som möjligt.

Den förste informanten, Jacob Palme, hade redan på ett tidigt stadium nämnts som en intressant person för dokumentationen, men det var i samband med att Palme svarade på en epostinbjudan till delprojektets vittnesseminarium som det blev tydligt hur mycket han hade att säga, inte minst om en konflikt han haft med Datainspektionen angående KOM-systemet (ett av Sveriges första forum- och epostsystem). Inför intervjun förberedde jag mig främst genom att läsa texter tillgängliga via Palmes webbplats.

Intervjun tog ca två timmar (med ett kortare avbrott för rumsbyte på grund av störande borrarljöd). Palme berättade om sin karriär inom FOA samt gav sin syn på integritetsdebatten och Datainspektionens verksamhet. Palme är känd för sin kritik av datalagen som han ansåg vara onödig och ett hot mot yttrandefriheten. Vad gäller KOM-systemet förbjöds det enligt Palme initialt av Datainspektionen eftersom det ansågs kränka den personliga integriteten. Efter förhandlingar ändrades detta beslut men då med inskränkningen att användarna ej fick diskutera politik eller religion samt att all epost skulle raderas efter en månad. Palme bidrog under vårt samtal även med glimtar från den politiska miljön, under en tid satt han i en SAP arbetsgrupp för att utarbeta ett datapolitiskt program.

Den andra intervjun gjordes med Thomas Osvald som arbetade som byråchef på Datainspektionen från 1973 till mitten av 1980-talet. Osvald hade projektet kommit i kontakt med på grund av att han hörsammat Tekniska museets upprop och lämnat in en skriftlig minnesberättelse. Denna låg sedan till grund för intervjun. Osvald hade även viss erfarenhet från det politiska livet, bland annat av Folkpartiets datapolitik. Inför intervjun hade Osvald plockat fram och kopierat upp dokument och artiklar, främst rörande Datainspektionen. Även denna intervju tog ca två timmar med en kort paus för fika.

Den tredje och sista informanten var Eva Runefelt, ett av de så kallade Metropolitbarnen som efter DN:s avslöjande 1986 skrivit ett debattinlägg för att uttrycka hur kränkt hon kände sig. Intervjun ägde rum i informantens hem men blev kortare än de föregående. De dokument relaterade till Metropolit (bland annat ett registerutdrag) som Runefelt inför intervjun per telefon sagt sig kunna leta fram hittades ej varför minnesunderlaget blev mer magert än förväntat. I fokus hamnade omständigheterna kring Runefelts engagemang samt hennes minnen av den så kallade skolundersökningen. Transkriptet slutredigerades med hjälp av informanten men är tyvärr ej tillgängliggjort eftersom Runefelt efter flera månaders tvekan beslöt sig för att inte skriva under donationsblanketten. Runefelt, som annars mest är känd som poet, hade en så

stark integritetskänsla att Metropolitiskandalen fick henne att göra sitt livs första och hittills enda politiska offentliga handling. Därför kan det tolkas som symptomatiskt att hon i slutändan bestämde sig för att ej skriva under medgivandeblanketten. Stötestenen var främst webbpubliceringen, hon hade gärna delat med sig av sina erfarenheter till forskarsamhället i en mer anonym form. Kanske handlade det heller inte enbart om integritetskänslan, en bidragande faktor skulle även kunna vara att detta för Runefelt var något av ett sidospår, hon mindes inte så mycket och kände inte att hon hade så mycket att berätta. Man kan se detta som ett exempel på en svårighet att fånga upp berättelser från personer som endast under en kortare (och för länge sedan förfluten) tid varit engagerade. Detta dilemma påminner till en del om den särskilda utmaning som flera gånger uppmärksammas under projektets gång, nämligen hur man bäst kan fånga upp och dokumentera ”vanliga” användares minnen, personer som inte självklart kan beskrivas som vare sig ledare eller pionjärer. Tidigare forskning visar att deltagare i den offentliga debatten huvudsakligen är elitpersoner, representanter för det ena eller det andra (eller åtminstone av medierna utmålade som det).

Vad gäller redigeringen av intervjuerna med Osvald och Palme bidrog de bägge efter att ha läst transkripten med vissa smärre rättelser. Osvald valde att lägga till en uppgift mot slutet om Datainspektionens styrelse. Viss förvirring uppstod när det visat sig att Palme skickat den korrlästa texten till Tekniska museet istället för till mig, annars uppstod inga särskilda problem i samband med redigeringen (som i och för sig i fallet Palme tog rätt mycket tid i anspråk på grund av ett ofullständigt och till stora delar felaktigt råtranskript från Rappa Tag).

Genomfört vittnesseminarium

Ett vittnesseminarium hölls den 30 november 2007 på Tekniska museet i Stockholm. Syftet var att pröva några olika tänkbara perspektiv genom att låta personer med olika minnesbilder av integritetsdebatten konfronteras. I panelen ingick som vittnen: Birgitta Frejhagen, Birgitta Hambræus, Anders R. Olsson, Peter Seipel och Sten-Åke Stenberg. Själv fungerade jag som bisittare, moderator var Lars Ilshammar. Seminariet finns publicerat i rapporten *Integritetsdebatten åren kring 1984* (Klein 2008).

Kunskapsöversikten låg till grund för utformningen av seminariet. I förutsättningarna ingick från första början att Birgitta Frejhagen skulle sitta med i vittnespanelen (främst för hennes erfarenheter från LO:s Dataråd respektive Datainspektionens styrelse) samt att Lars Ilshammar skulle agera moderator. I ett tidigt skede gjordes en lista med för dokumentationen cen-

trala namn. Högt upp på denna lista över potentiella vittnen fanns Jan Freese (Datainspektionen) och Carl Gunnar Janson (projektledare Metropolit). Dessvärre avled dessa bägge innan seminariet hann äga rum. Också högt upp på listan fanns dock Birgitta Hambraeus, Anders R. Olsson samt Peter Seipel som alla tre tackade ja till att medverka. Vad gäller Hambraeus är hon riksdagsledamot em. för centerpartiet. Huvuddelen av sin politiska gärning ägnade hon angränsande frågor (exempelvis kärnkraften som hon var motståndare till). Hambraeus var alltså aldrig specifikt inriktad på just integritetsskyddsfrågor, vår förhoppning var att hon skulle kunna bidra med att placera in debatten i ett mer allmänt politiskt sammanhang. Olsson är känd som integritetsdebattör och journalist. Under de aktuella åren var han huvudsakligen verksam som nyhetsreporter på TT:s verksredaktion där han bland annat bevakade Datainspektionen. Olsson är dessutom född 1953 i Stockholm och alltså ett så kallat Metropolitbarn. Professor em. Peter Seipel, slutligen, som liksom Olsson tillhör kategorin ”fortfarande aktiva” i debatten om integritetsskyddet, hoppades vi kunna bidra med insikter från den juridiska sfären, inklusive de internationella sammanhang han medverkat i.

Utöver dessa namn ville vi ha en representant för Metropolitprojektet. Detta visade sig vara något svårare. Efter diverse kontakter med exempelvis den sociologiska institutionen rekommenderades vi att eposta den före detta prefekten, Marja Walldén som dock till sist avböjde av hälsoskäl. I stället valde vi då att bjuda in Sten-Åke Stenberg som 1986 var forskningsassistent och ett av få Metropolitbarn som i debatten försvarade projektet. Stenberg är professor i sociologi och forskar på Metropolitmaterialet. I och med att Stenberg genast tackade ja hade vi 5 vittnen i panelen vilket vi ansåg räcka.

Av avgränsningsskäl föll valet på att fokusera seminariet på tiden kring 1984 (fram till med Metropolitdebatten våren 1986). Utifrån kunskapsöversikten formulerades (i samarbete med moderatorn) ett antal huvudfrågor för seminariet. Flera av dessa teman nämndes redan i den seminarieinbjudan som gick ut ett par veckor innan seminariet. En annan del av förberedelsearbetet var att besöka ett vittnesseminarium på Södertörns högskola modererat av Torbjörn Nilsson för inspiration. Detta resulterade bland annat i att vi valde att ha en bisittarfunktion.

Seminariet, som ägde rum en fredagseftermiddag, inleddes av Per Olof Persson som gav en kortfattad bakgrund till projektet. Därefter följde en introduktion till det aktuella seminariets tema av moderatorn följt av en runda där vittnena fick chans att under några minuter presentera sig själva samt sin respektive relation till integritetsdebatten. Efter denna inledande runda

övergick vi till att avhandla de frågor som förberetts. Vittnena uppmanades att diskutera hur debattklimatet såg ut åren kring 1984 samt vilken roll Orwells *1984* och andra liknande fiktiva verk spelade för medvetenheten om hoten mot den personliga integriteten. En slutsats var att Orwells inflytande var begränsat och att det faktiskt inte hände så mycket just 1984. Andra frågor som diskuterades var vad som drev debatten; vilka intressen som låg bakom och vilka som var de viktigaste aktörerna. Som väntat kom mycket av diskussionen under seminariet att kretsa kring Datainspektionens roll, i synnerhet inflytandet från dess PR-inriktade generaldirektör Jan Freese. Ett annat huvudfokus var den ovan nämnda Metropolitdebatten. Vi undrade hur det kom sig att just Metropolitprojektet blev så kritiserat och om det gick att urskilja specifikt svenska drag i debatten. I panelen fanns skilda synsätt representerade, till exempel angående huruvida projektet hemlighållits eller ej men också vad gällde värderingen av olika integritetsskyddsaspekter. Enighet rådde dock kring mediernas (främst kvällstidningarnas) överdrifter och skrämselfrapportering.

Seminariets sista halvtimme vigdes åt frågor och kommentarer från åhörarna och vid ett tillfälle tog faktiskt ett av vittnena, Peter Seipel, tillfället i akt att ställa en motfråga till en åhörare, Thomas Osvald (som intervjuats 28/11). Nämnas kan även att intervjun med Jacob Palme citerades i en fråga till Birgitta Frejhagen som därmed fick en chans att ge sin version av Palmes konflikt med Datainspektionen — ett exempel på minnesbilder som till synes krockar men kanske i slutändan ändå kompletterar varandra.

Det är svårt att undvika att prata om nutid. Under vittnesseminariet fick moderator och bisittare flera gånger påminna om att det var tiden kring 1984 som skulle diskuteras. En möjlig allmän slutsats från seminariet är vidare att det kan vara bra att inte enbart ha med de direkt inblandade elitaktörerna med intressen i debatten i panelen. Ett av vittnena, Birgitta Hambraeus, stod för ett allmänpolitisk ”utanför-Stockholms”-perspektiv och mindes till skillnad från övriga vittnen knappt Metropolitdebatten. Ändå är det naturligtvis av stor vikt att försöka fånga upp aktörerna själva. Det är till exempel stor skillnad på vad som står i formella dokument (ofta irriterande vaga delvis för att släta över meningsmotsättningar) och berättelser om hela den långa vägen fram till ett beslut.

Redigering och publicering

Vittnesseminariet spelades in med ljud och bild. Därefter transkriberades inspelningen och jag gjorde sedan med hjälp av råtranskript och ljudfil en varsam redigering av manuskriptet i syfte

att göra det läsbart och begripligt. Så långt som möjligt har dock karaktären av talat språk behållits. Innan publicering skickades det redigerade transkriptet ut till seminariedeltagarna och moderatorn som fick tillfälle att förtydliga, korrigera och kommentera sina inlägg. Mindre ändringar som till exempel rättelser av namn fördes därefter direkt in i den löpande texten. I vissa fall har jag dessutom efter förslag från paneldeltagarna valt att lägga till enstaka ord eller bisatser för att göra tankegångar eller resonemang fullständiga. Ingen av deltagarna valde att utnyttja möjligheten att komplettera med förtydliganden och ytterligare kommentarer i fotnoter. Jag bedömer det som att slutresultatet blev förhållandevis läsvänligt, även för en intresserad allmänhet. Utmärkande för panelen var att samtliga via sin yrkesverksamhet (debattörer, akademiker, politiker) hade god talar- och skrivvana samt att ämnet var just den offentliga debatten.

Övrig materialinsamling

Inga föremål samlades in genom detta delprojekt. Däremot kan nämnas några exempel på dokument som tillgängliggjorts. Fokusgruppsmedlemmen Yngve Sundblad har lånat ut en mapp märkt "Integritetsklipp 1970-talet". Den innehåller klipp sorterade under: Sjukhus-ADB, Integritet, Datadebatt, Statens Dataaffärer, Dataregister, Datapolitik, Datalagen Det Bästa, RSV, REX-systemet, RAFA RFV, SCB Bostadsräkning. En del av detta material är i själva verket Sundblads handskrivna anteckningar. Dessutom finns där ett antal pressmeddelanden från exempelvis Justitiedepartementet, SCB och Statskontoret. En genomgång av detta material vore intressant. Efter vittnesseminariet tillgängliggjorde Birgitta Frejhagen Datainspektionens styrelseprotokoll för perioden 1980–1987 samt en rapport från LO:s Datautskott *Datorstöd för kompetens och kreativitet* från 1986. Som redan nämnts har även Thomas Osvald sett till att kopiera upp dokument från Datainspektionen. Tekniska museet har erbjudits att ta emot filer från Jacob Palmes KOM-system.

Fortsatt forskning och dokumentation

Dokumentationsarbetet resulterade i ett stort antal förslag framförallt på fler personer att intervjua. Här ska endast nämnas några uppslag för framtida forsknings- och dokumentationsinsatser.

En viktig men möjligen svårdokumenterad aspekt som det vore intressant att fånga upp är samspelet mellan internationella och nationella debattforum. Detta gäller även det politiska området. Vidare skulle det vara intressant att göra komparativa studier av partiernas datapoli-

tik men också att dokumentera aktiviteter på gräsrotsnivå. Till exempel vore det intressant att med 2008 års FRA-debatt i bakhuvudet dokumentera Metropolitbarnaktivismen.

En möjlig utgångspunkt vore även att fokusera på rapporterade integritetskränkningar i syfte att dels få en bild av vilka slags integritetskränkningar som var mest utbredda under den aktuella perioden samt vad som fick de kränkta att ta steget ut i offentligheten. En idé vore att gå igenom Datainspektionens arkiv (särskilt paragraf 10-info) samt JO:s arbetsberättelse. Risker med detta angreppssätt är dock att man mest fångar upp rättshaveristerna.

Slutligen kan konstateras att tidigare forskning främst har intresserat sig för hur debatten fördes i de fyra stora Stockholmstidningarna. Det vore därför angeläget att bredda studierna till att innefatta andra medier (TV, radio, böcker, film) och då särskilt populärkulturella produkter riktade till unga: alltifrån hur riskerna med datorerna skildras i till exempel *Kamratposten* till hur de börjar förekomma i Hollywoodactionfilm. Likaså vore det intressant att i medieforskaren Daniel Dayans anda studera debattredaktörers bokförläggare och andra gatekeepers inflytande över debatten.

Referenser

Kunskapsöversikt

Klein, Kajsa *Integritetsdebatten 1966–1986* (opublicerat arbetspapper, 2007).

Tryckt vittnesseminarierapport

Klein, Kajsa (red.), *Integritetsdebatten åren kring 1984* (Stockholm, 2008), 46 s.

Interjuer

Osvald, Thomas, 071128

Palme, Jacob, 071127

Runefelt, Eva, 071203 (redigerad men ej tillgänglig)